

ČIČINSKO MITO REIKŠMĖS

Virginijus Savukynas

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

*O ant tilto guli kūnas;
Tai Čičinskas. Koks baisus!
Žiemą nutrenkė perkūnas,
Rūbus nudrėskė visus!..*

Taip liūdnai tragišką valstybės išdaviko ir žiauraus pono baigtį aprašė Maironis¹. Čičinsko tema mėgstama literatų: be Maironio, savo kūryboje jį įamžino Adomas Mickevičius, Juozas Marcinkevičius.

Tai nestebina: juk ir šiandien apie Čičinską mes dar šį bei tą žinome. Jo vaizdinys puikiai simbolizuoja senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės bajoriškų laisvių išvirtimą į visišką savivalę, privedusią prie Respublikos bankroto (beje, šis vaizdinys, kaip vėliau parodysime, ir atsirado būtent XVIII a. pabaigoje kaip tiksliai anų laikų autocharakteristika, kai valstybės vidaus santvarkos blogybės tapo akivaizdžios užsienio politikos kontekste; jis nėra paveldėtas iš ankstesnių epochų, kada šiomis laisvėmis dar buvo džiaugiamasi, ar primestas vėlesnių, kada buvo jau apraudamas ir laisvės, ir valstybės žlugimas). Įdomu, kad šis vaizdinys įgavo didelę galią, išlikdamas įvairių kultūrinių lūžių sankirtose. Svarbu priminti, kad Čičinsko legendos gerai žinomos tautosakoje: piktas ir žiaurus ponas įvairiais būdais kankina savo baudžiauninkus. Ir valstiečių sluoksnį pasiekė šis mitas, jį interpretavo, atsižvelgdami į savo lūkesčius bei nusivylimus. Taigi Čičinsko mitas buvo interpretuojamas ir perinterpretuojamas: svarbu tai, kad kiekvienas laikmetis atrasdavo tokią šio mito plotmę, kuri galėdavo paaikškinti jo tikrovės tam tikrą

¹ Maironis, *Raštai*. Vilnius: Vaga, t. 1, 1987, p. 224.

dalį. Regis, ir šiandien tai galioja ne tik literatūriniame, bet ir politiniame diskurse².

Tačiau mūsų tikslas nėra pasekti šio vaizdinio interpretacijų kaitą laike, nors tai ir būtų labai įdomu. Mums labiausiai rūpi (bent pabandyti) išsiaiškinti, kaip ir kodėl atsirado ši Čičinsko legenda, ir apskritai, ar tai legenda, ar ir istorinė tikrovė? Tačiau prieš tai apie mito ir istorijos santykį.

ISTORIJA IR MITAS

Antikos laikais istorija aiškiai įtvirtinama kaip priešprieša mitui. Nuvertindami „keistas“ dievų darbų istorijas, bevirstančias anekdotais, graikai iškėlė „tikrus“ pasakojimus apie savo ir barbarų žygius, idant šie nebūtų užmiršti. Pindaro ir Herodoto leksikoje *mitas* apibūdina tik kitų kalbas, kurios, be jokios abejonės, yra kvailos, neteisingos ir neįtikimos. „Istorijos tėvui“ jo paties pasakojimai, aišku, yra visuomet logiški. Su mitais Herodotas sieja pasakojimus apie Nilo potvynius, didžiulę Okeano upę, tekančią aplink Žemę, graikų teiginį, kad egiptiečių karalius Busiridas norėjo paaukoti Heraklį, – kadangi tai yra išmonė, nesąmonė ir kvailystė³. Tiesa, filosofui Aristoteliiui istorija nebuvo itin svarbi, jis ją nuvertino kaip mažai filosofišką⁴.

² 1996 m. birželio 23 d. *Santaros-Šviesos* konferencijoje vykusioje diskusijoje „Mūsų šviesuomenės tamsiosios pusės“ Algirdas Kanauka pasakė: „Lietuvoje man vis dar jaučiamas „Čičinsko dvaro mentalitetas“. Tai aš vadinu unijinės valstybės nesugebėjimą valdyti valstybę ir save.[...] Mažutis likutis tokio mentaliteto dar pas mus išliko. Reikia tai išvalyti“. Cituojama pagal *Kultūros barai*, 1996, nr. 8–9, p. 7. Regis, Čičinsko vardu galima puikiai nusakyti ir šiandienos realijas. O jei jau prabilome apie šio įvaizdžio gajumą šiuolaikiniame viešajame diskurse, nereikia pamiršti ir konsumacinių aspektų: turime Čičinsko vardu pavadintą alų.

³ Tiesa, Herodotas sakralinių tradicijų, kurios šiandien kaip tik atrodo priklausančios mito sferai, niekada netapatina su mitu. Žr.: Detienne, M. Permaštyti mitologiją. *Mitologija šiandien*, sud. A. J. Greimas, T. M. Keane. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 166.

⁴ Jis nurodo tokius skirtumus tarp poetų ir istorikų: „*Skirtumas tas, kad pirmasis (istorikas – V. S.) pasakoja apie įvykius, kurie galėjo būti, o antrasis (poetas – V. S.) apie įvykius, kurie galėtų būti. Todėl poezija yra filosofiškesnė ir kilnesnė už istoriją, nes ji labiau atskleidžia bendruosius dėsningumus, o istorija – pavienius įvykius*“. Žr.: Aristotelis, *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 288–289.

Tikrovės, tikrų darbų nuostata lydi istorijos diskursą per visą Vakarų kultūros kelią. Ji lydėjo ir viduramžių vienuolį, padirbinėjantį jau seniai mirusio senjoro dovanojimo vienuolynui dokumentus. Tik mums atrodo, kad jis apgaudinėjo, melavo, o pats vienuolis manė atkūręs „istorinį teisingumą“, nes dievobaimingas senjoras juk negalėjęs nepadovanoti vienuolynui žemės.

Formuojantis jau moderniam istorijos mokslui archyvas tapo istorinės tikrovės garantu. Jis vienas galėjo liudyti, kas buvo „iš tikrųjų“, o kas ne. 1824 m. savo pirmojo veikalo pratarmėje Leopoldas von Rankė sakėsi „norįs rašyti istoriją, kokia buvo“. Tai reiškė – sutraukti milžinišką šaltinių masę į vientisą naratyvą.

Būtent tuo laikotarpiu, – nesvarbu, kaip mes jį pavadinsime, istorizmu, kaip tai daro vokiečių istorikai, ar pozityvizmu, kaip vadina prancūzai, – ypač suaktyvėjo kova su įvairiais mitais, falsifikacijomis bei stereotipais. Jie buvo išstumti iš istorinio pažinimo lauko. Istorikui reikšmingi tik tikri įvykiai, tikri daiktai ir žygiai. Ir tai nėra nuostabu. Verta prisiminti Marcelio Detienne'o išvalgą apie moderniojo mitologijos mokslo gimimą, kuris atsirėmė į senus graikų atidaliėjimus ir jiems pritarė⁵. Taigi tarp istorijos ir mitologijos raidos Vakarų kultūroje nubrėžiami glaudūs tarpusavio ryšiai. Jie netruko pasimatyti. Jau su *Annales* mokykla⁶ tapo aišku, kad istorikui kartais neprošal pasidomėti ne tik tikrais įvykiais, bet ir tuo, ką ano meto žmonės manė apie tuos įvykius. Kartu buvo keičiama ir istorinės tikrovės samprata. Nėra čia vietos aprašyti tuos pasikeitimus ir aiškintis, kodėl tai įvyko, – čia atskira tema. Tačiau nesusilaikau nepacitavęs Algirdo Juliaus Greimo pasažo:

[...] „tikrovė“ yra tik tai, kuo „tikima“, kad tai dviejų žmonių, kalbančių apie daiktus ir žodžius, tarpusavio sutikimo pasėka [...]

Mitologija skiriasi nuo „tikrųjų“ mokslų tik tuo, kad jos objektas – ne

⁵ Detienne, M. Permaštyti mitologiją..., p. 169.

⁶ Taip vadinama prancūzų istorikų mokykla, ar kryptis, kaip jie save labiau linkę apibūdinti, – susibūrusi apie žurnalą „Annales“, pradėtą leisti 1929 metais. Žr.: Burke, P. *The French Historical Revolution: The „Annales“ School 1929–1989*. Cambridge: Polity Press, 1990; Stoianovich, T. *French Historical Method: The „Annales“ Paradigm*. Ithaca: Cornell University Press, 1976; Guzevič, A. J. *Istoričeskij sintez i škola „Annalov“*. Moskva, 1993 ir kt.

*pasaulis ir jo daiktai, bet tai, ką žmogus galvoja apie pasaulį, daiktus ir save patį*⁷.

Nors čia ir kalbama apie mitologiją, tačiau šie teiginiai galioja ir istorijai⁸. Ir į istoriko tiriamą istorinę realybę įeina žmogaus daiktų ir žodžių vertinimas.

Jeigu žvelgtume plačiau, tai čia kalbama apie kultūros sampratos pasikeitimą. Paradigminis lūžis buvo sąlygotas visų pirma etnologų, antropologų ir sociologų darbų, pakeitusių kultūros sampratą. Kultūrą galima suprasti ne tik kaip tam tikrus institutus (muziejai, kultūros ministerijos ar universitetai), tam tikrus fenomenus (raštas, architektūra, dailė), o jos istoriją kaip šių institutų ar fenomenų raidą laike ir erdvėje. Siūloma kita samprata. Čia galima pasiremti Vytautu Kavoliu:

*Kultūros istorija skiriasi nuo kitų istorijos šakų ne tiek savo tyrimų objektais, kiek konceptualizavimo būdu. Bet kurie iš bet kur surankioti istorijos šaltiniai tampa kultūros istorijos medžiaga, kai jie suvokiami **simbolinių formų** (išryškinta autoriaus – V. S.) požiūriu.*

*Visi, aišku, žino, kad simbolinės formos dalyvauja žmonių veiksmuose. Kultūros istorijos požiūris yra specifinis tuo, kad simbolių formų kaita tampa centriniu klausimu, apie kurį grupuojama visa kita*⁹.

Tokia kultūros samprata leidžia įtraukti mentalitetų sritį, kuri po DUBY, ARIÈS, MARROU, LE GOFFO kartos tapo neatskiriama istorinio pažinimo dalimi. O mentalitetų istorikui įdomu visa tai, kas ankstesnių istorikų (pozityvistų/istoristų) buvo atmesta: mitai, legendos ir kiti netikri diskursai, nes juose ryškiau nei pirklio sąskaitose ar slaptuose

⁷ Greimas, A. J. Apie dievus ir žmones. Pratarė. *Mitologija šiandien*, sud. A. J. Greimas, T. M. Keane. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 213.

⁸ Apie Greimo metodologinį įnašą būtent į istorijos studijas žr.: Savukynas, V. Algirdas J. Greimas lietuviškos historiografijos kontekste: jo metodologinis įnašas. *Kultūros barai*, 1997, nr. 3.

⁹ Kavolis, V. Reikšmių rėmai, veiksnių srutai: analitinės kultūros istorijos galimybės. *Kultūros barai*, 1996, nr. 10, p. 4. Kitoje vietoje jis eksplikuoja simbolių formų/konstrukcijų sąvoką: „**Simbolinės konstrukcijos sąvoka** aš nurodau ansamblį reikšmių, suvokimų ir emocijų niuansų, objektyvuotų kultūriname dokumente“. Žr.: Kavolis, V. Models of Rebellion: An Essay in Civilization Analysis. *Comparative Civilization Review*, 1979, nr. 3, p. 13.

diplomatijos dokumentuose atsiskleidžia tyrinėjamos epochos žmogaus pasaulis.

Tokiame kontekste iškyla istorinės atminties fenomenas. Kultūra negali funkcionuoti be atminties: praeityje įtvirtinamas savo identitetas¹⁰.

Visuomenės, „civilizuotos“ ar „primityvios“, santykis su savo praeitimi niekada nėra pasyvus. Ji prisimena, apaugina savomis reikšmėmis tam tikrus įvykius, o kitus užmiršta. Prisimenami įvykiai laikui bėgant įgauna vis naujas ir naujas reikšmes, įvairius niuansus¹¹. Tai ir galima pavadinti istorine atmintimi. Nesvarbu, ar istorijos mokslas ir istorinė atmintis yra susiję, ar tai visai skirtingi dalykai, kaip teigia pats žymiausias istorinės atminties tyrinėtojas Pierre'as Nora¹². Tai jau būtų teorinės problemos¹³. Tačiau aišku, jog tai galėtų ir turėtų būti naujas istorijos mokslo tyrinėjimo laukas, deja, pas mus, Lietuvoje, beveik nežinomas. Būtent šiame kontekste ir skleisis mūsų problematika. Svarbu klausti, kaip tam tikros epochos elgiasi su istoriniais įvykiais, kaip jie tampa paradigminiai, aiškinantis dabartį ir praeitį.

KAIP BUVO IŠ TIKRŲJŲ

Prieš pradėdami analizuoti Čičinsko mitą, pasielkime kaip tikri istorikai: tai kaipgi ten buvo? Čičinsko legendos gyvybingumas jau nuo seno ne vieną Klėjos tarną skatino sklaidyti senus dulkėtus ar-

¹⁰ Friedman, J. *The Past in the Future: History and the Politics of Identity*. *American Anthropologist*, 1992, nr. 94 (4), p. 837–859.

¹¹ Istorija kinta. Kaip pavyzdį galėtume nurodyti Bouvines mūšio (1214 m. liepos 27 d.), kur Prancūzijos karalius Pilypas Augustas nugalėjo Otoną IV ir jo sąjungininkus, interpretacijas. Ši pergalė buvo tapusi legendine, o po XIII a. buvo užmiršta. Ji iškilo XVII a., nes žadino prancūzų prisiminimus apie prancūzų monarchiją. Liepos monarchijos laikotarpiu istorikai (Guizot, Thierry) šiame mūšyje išvelgė karaliaus ir liaudies sąjungą. 1871–1914 m. ši pergalė jau buvo vertinama kaip pirmoji prancūzų pergalė prieš vokiečius. Žr.: Le Goff, J. *Histoire et memoire*. Paris: Gallimard, 1988, p. 190–191.

¹² Nora, P. *Entre Memoire et Histoire. Les lieux de memoire*, t. 1: *La Republique*, Paris: Gallimard, 1984, p. XV–XLII.

¹³ Candau, J. *Anthropologie de la memoire*. Paris: Armand Colin, 1996.

chyvo rankraščius, kad būtų atrasta istorinė teisybė. Pervertę nemažai dokumentų, jie parašė daug darbų¹⁴. Taigi vargu ar dar galima pasakyti ką nauja šioje plotmėje. Tad mes, pasinaudoję triūsu, trumpai atpasakosime, kaip ten buvo.

Vladislavas Viktorinas Sicinskis (taip jis vadinamas istoriniuose šaltiniuose) pirmą kartą minimas 1649 m. kaip Upytės pavieta mokesčių mokėtojas. Manoma, kad gimė tarp 1614 ir 1621 m. Buvo Upytės apskrities žemės teisėjas, o vėliau ir teisėjas. Paskutinį kartą dokumentuose sutinkamas 1673 m. Dalyvavo tuometiniuose įvykiuose: pasirašė žymiąją Kėdainių, vėliau ir Olyvos sutartį, galutinai užbaigusią XVII a. vidurio pakrikimus, o išgarsėjo per 1652 m. seimą.

Tuo metu Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo susiklosčiusi sunki padėtis. 1648 m. buvo prasidėjęs ir jau penkerius metus truko alinantis Bogdano Chmelnickio vadovaujamas sukilimas, galiausiai pasibaigęs Ukrainos netektimi. O tuo metu Lenkijoje nerimą sėjo Lenkijos pakancleris Hieronimas Radziejowski, jis už karaliaus įžeidimą ir kriminalinius nusikaltimus buvo apkaltintas ir nuteistas infamija (garbės atėmimu) ir banicija (išvarymu iš šalies). Lietuvoje prieš karaliaus valdžią purkštavo Jonušas Radvila. Susirinkęs seimas turėjo nuspręsti dar ir dėl mokesčių, kurių reikėjo norint pasamdyti kariuomenę ir apsiginti.

Visi suprato padėties rimtumą – artėjo kazokai, tačiau opozicija nenorėjo nusileisti karaliui ir nesutiko balsuoti už naujų mokesčių rinkimą. Paskutinę seimo dieną, kovo 8-ąją, karalius paprašė prolongatos (pratęsti darbą). Kitą dieną seimas pritarė mokesčiams, o vakare tūlas Magdalenskis pareiškė neleisias spręsti jokių klausimų, kol jam nebūsianti duota seniūnija. Karalius paprašė naujos prolongatos. Tada Upytės atstovas Sicinskis sušuko, kad to neleis, ir išėjo iš seimo. Kadangi buvo vėlyvas šeštadienio vakaras (23-ia valanda), tad buvo nutarta sekmadienį jį surasti, kad atėjęs savo veto atšauktų. Taip ir buvo padaryta. Jis sutiko, tačiau naktį išvažiavo iš Varšuvos. Taip 1652 m. seimas ir iširo.

¹⁴ Kubala, L. Pierwsze „Liberum veto“. *Szkice historyczne*, Warszawa: nakład Gebethnera i Wolffa, t. 2, 1901, p. 67–130; Konopczyński, W. *Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne*. Kraków: Drukarnia Nakładowa, 1918; Šapoka, A. Sicinskis (Čičinskas). *Šviesos keliai*, 1931, nr. 9, p. 592–604. Šiais darbais ir naudojames, atpasakodami „taip, kaip buvo“.

Istorikai čia įžiūri Jonušo Radvilos veiklą, – jam seimo nutraukimas buvo naudingas. Tačiau mes į tai nesigilinsime. Mums žymiai svarbiau ir įdomiau tai, kad Čičinskas nebuvo pirmasis, kuris išardė seimą. Pirmasis Lenkijos seimas iširo dar 1536 m. Iki Liublino unijos tokio likimo sulaukė dar 7 seimai. 1569–1652 m. iš daugiau kaip šešiasdešimties seimų iširo trylika. O 1639 m. seimo darbas nutrūko tokiomis pat sąlygomis dėl vieno Krokuvos atstovo Jerzy Liubomirskio balso. Nieko keisto Čičinsko atvejuje nematė ir amžininkai. Antai Kuršo kunigaikštystės rezidentas nusistebėjo tik tuo, kad seimas buvo nutrauktas po prolongatos. Kiti amžininkai (Kochanowskis), minėję šį įvykį, net nežinojo Čičinsko vardo. Tai nėra kiek nestebina žinant, kad seimai jau gerą šimtmetį prieš Čičinską buvo išardomi. Tad ir jo veiksmai neturėjo sukelti didelio netikėtumo. Vadinasi, vėlesni gandai apie jo beprecedentį išsišokimą, perfrazuojant garsiąją frazę, buvo smarkiai perdėti.

Istorikai netgi aiškina, kad ir vėliau nebuvo įmanoma vienam nutraukti seimo darbo: tokius drąsuolius bajorai su kartais išvydavo iš šalės. Reikėjo tam tikros koalicijos, kuri būtų reali jėga, kad seimas iširtų.

LEGENDOS ISTORIJA

Tačiau kodėl Čičinskui buvo priskirta garbė būti pirmajam, nutraukusiam seimą, pasinaudojus *liberum veto*, juolab kad buvo žinomi ankstesni seimų ardytojai? Kodėl Čičinskui buvo suversta visa kaltė? Kitaip tariant, kodėl kolektyvinė atmintis sureikšmino vieną atvejį, pamiršdama kitus? Būtent čia iškyla istorijos mitų problema, – ypač jei mums, kitaip nei šauniems XIX a. pozityvizmo įkvėptiems istorikams, nėra svarbu parodyti legendos „legendiškumą“, jos neatitikimą tikrovei. Kaip matysime vėliau, ir legendos gali atskleisti istorinę tikrovę, tačiau kitą, ne pozityvistų nubrėžtą.

Kaip teigia tie patys istorikai, Čičinsko legenda užgimė XVIII a. pabaigoje. Pirmasis Čičinsko poelgį 1722 m. paminėjo Davidas Braunas, o išpopuliarino Stanislovas Konarskis veikale „O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynarnych sejmów“. Tai galima sieti su Apšvietos idėjomis, pasiekusiomis jau savo saulėlydį išgyvenančią Lenkijos-Lietuvos valstybę. Pradėjus bandyti tvarkyti valstybės val-

dymą, reikėjo surasti tokios apverktinos būklės kaltininkus. Vienu jų ir tapo Čičinskas. Štai kokį jausmingą diskursą nupina pijorų vienuolis, pasiremdamas Ovidijumi, šv. Augustinu:

Bet tik nuo 1652 metų vienas pasiuntinys Sicinskis pirmasis Seimą savo protestu suardė. Pirmas to pavyzdys lengvai užkrėtė ir užkrečia daugelį.

Prakeiktas tas, kuris Ponų papirkta, Tėvynę pražudė; greitai jam Tėvą, Motiną ir seserį perkūnas užmušė, o jis gyvas regėjo šią nelaimę.

*Bet įprotis nuo mažos pradžios prasideda, o paskui apleistai nesunai-
kintas įgauna jėgų; iki to prieinama, kad didžiausioms ir baisiausioms
nuodėmėms įpročiu tapus, nieko paskui negalima padaryti.*

Dabar ardyti Seimus Sicinskio pavyzdžiu dorybe laikoma, kaip kad kurie prie nuodų taip priprato, jog jiems tai skaniausias maistas atrodo; nes nieko už įprotį stipresnio nėra¹⁵.

Jau šis fragmentas gali suteikti mums vertingos informacijos. Kaip matome, – ir tai reikia gerai įsidėmėti, – Čičinskas yra kaltinamas valstybės pražudymu. Bajoriškos kultūros retorikoje valstybingumas, rūpinimasis valstybės gerove yra svarbios pilietinės dorybės. Jų paneigimas – didelė nuodėmė. Nutraukdamas seimą ir taip duodamas precedentą vėlesniems tokiems veiksams, jis sugriovęs valstybės pamatus, atvedęs ją prie žlugimo. Bent taip atrodė XVIII a. veikėjams. Taigi bajorų sluoksniui buvo svarbus politinis aspektas.

Tačiau dabar trumpam sugrįžkime prie legendos istorijos. Pasirodo, Upytės bažnyčios zakristijoje buvo balzamuotas Čičinsko lavonas. Juo bernai gąsdindavo žydą smuklininką ir mergas, o per 1863–1864 m. sukilimą, jeigu tikėtume caro valdininkų ataskaitomis, sukilėliai jį nešiojo ir gąsdino tuos, kurie neprisidėdavo prie sukilimo. Tad vėliau jis buvo paimtas ir užkastas nežinomoje vietoje.

Ši istorija, iš laiko perspektyvos atrodanti tragikomiška, vis dėlto mums byloja apie legendų galią, jų gyvavimą ne tik įvairiuose diskursuose, bet ir veiksmuose, o kartu ir verčianti prikaustyti savo dėmesį, klausiant, iš kur toji galia?

¹⁵ Konarski, S. *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynarnych sejmów*. Warszawa: W antykwaryjacie polskim H. Wildera, t. 2, 1923, p. 26–27.

ČIČINSKAS TAUTOSAKOJE

Priėjome prie gausiausio empirikos¹⁶ pluošto apie Čičinską, tad ir išsamiai analizuosime. Peržiūrėjus visas legendas apie Čičinską, kaip ir buvo galima tikėtis, nesutikome, kad Čičinskas būtų kaltinamas valstybės išdavimu¹⁷. Be abejo, valstiečiai iškrito iš politinės bendrijos, t. y. bajoriškos tautos. Tad ir jos problemos – valstybės žlugimas ar iškilimas – nelabai jaudino žemę ariantį artoją. Nebuvo jam įtikinami ir bajoriškos tautos mitai bei legendos. Tačiau vis dėlto, ar nebūta tam tikro ryšio tarp valstiečių ir bajorų: juk Čičinsko legenda gyva abiejuose sluoksniuose?

Kokias nuodėmes Čičinskas padarė valstiečiams? Pateikiame vieną išsamiausių pasakojimo variantų, – jis truputį suliteratūrintas, tačiau jo patikimumą patvirtina kitos versijos:

Kur dabar Čičinsko kalnas, seniau, kaip ir dabar, aplinkui buvo bala Vešeta. Ta bala prigulėjo dideliam ponui Čičinskui. Jis buvo labai nedoras ir bedievis, savo žmones labai kankindavo. Jam užsinorėjo pastatyti rūmus toj baloj, ir liepė savo dvariškiams sunešti po rieškučias (kiti pasakoja po sterblę, kišenę) žemių. Žmonės sunešė didelį kalną, ant kurio pasistatė sau didelius gražius rūmus. Tas Čičinskas liepdavo žmogui įlipti į medį ir kukuoti, o jis šaudavo. Jis turėjo daugybę šunų. Būdavo paima iš žindančios moteriškės kūdikį, užkiša už suolo, sutreškia, o šuniuką duoda žindyti. Čičinskas raitas įjodavo į bažnyčią ir nuo žvakės prie altoriaus užsidegdavo papirosą. Be jo žinios kunigas negalėdavo laikyti mišią. Kartą jis atjojo į bažnyčią ir radęs laikant kunigą mišias be jo leidimo, šovė ir peršovė jam dešinę ranką.

Sykį Kalėdų rytą jojo jis į bažnyčią. Prieš išjojant susibarė jis su pačia. Čičinskas tarė pačiai: „Kad tu nueitum kiaurai žemę“. Pati jam atsakė: „A kad tave perkūnas šiandien užtrenktų.“ Joja jis į bažnyčią, tuo tarpu perkūnas pykšt ir užmušė jį. O dvaras tuo metu ėmė skęsti ir skendo septynerius metus. Visus tuos septynerius metus girdėdavosi gaidžiai giedant. Tame daikte, kur buvo rūmai, dabar stovi dvi kūdros. Užmušus

¹⁶ Naudojomės Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto pasakojamosios tautosakos katalogu. Už pagalbą nuoširdžiai dėkojame prof. Bronislavai Kerbelytei.

¹⁷ Reikia pasakyti, kad vienas toks variantas yra užfiksuotas, tačiau jo siužetas labai jau panašus į Maironio baladę.

Čičinską perkūnui, jį palaidojo, bet žemė jo nelaikė, išmetė ant viršaus. Paskui jį buvę užkasę, bet žemė jį vis išmesdavo. Po to jį išbalzamavo ir pastatė šėpoj bažnyčioj. Man esant mažam, – pasakojo Paipulas savo atsiminimus, – jis stovėdavo išbalzamuotas bažnyčioj trikertinėj šėpoj, kertėj už durų. Jis sverdavo 12 svarų, buvo didelis, dideliais ūsais, plika kakta. Užpakaly plaukai, buvo užvilktas juodu lig pat keliais švarku. Per pastaniją norėjo pažiūrėti jo koks ten jenerolas. Pamatęs jį jenerolas išsigando, nuvažiavo į Kauną ir po trijų dienų mirė. Po to atėjo popierius iš gubernatoriaus. Kad jį užkastų. Kunigas Almanavičius jį užkasė po bažnyčia, sklepe. Taisant naująją bažnyčių užkasė ir tą sklepą. Aš gerai atmenu, kaip berniokai nešiodavo Čičinską po karčemas, po vakaruškas, gąsdindavo mergas. Karčemose berniokai gerdavo su juo, palikdavo jį pas žydus, žydai duodavo arielkos, kad jį išneštų¹⁸.

Tačiau jo nuodėmių sąrašas dar įvairesnis. Jis esąs baisus patvirkėlis, o savo nėščiai žmonai perpjauna pilvą, norėdamas sužinoti, ar berniukas, ar mergaitė bus:

Kėdainių krašte gyveno didelis ponas Čičinskas. Jis labai žudė žmones. Buvo įsakęs kunigams be jo nelaikyti mišių. Turėjo daug mergų. Kartą jis jojo, o jo moteriškė nėščia. Norėdamas pažiūrėti, mergelė ar vaikelis bus, jis perpjovė moteriškei pilvą¹⁹.

Ne tik sužeidžia kunigą į dešinę ranką, bet jį ir nušauna²⁰. Nušau-na ne tik kunigą, bet ir žydą²¹. Ne tik kukuot liepia, bet dar prieš tai „savo vergams jis liepdavo išsismaluot ir išsivolioti plunksnose“²². Čičinskas dar ir Kūčių vakarą padega miestelį:

Kunigaikštis Čičinskas jau nuo mažens buvęs labai žiaurus, o tapęs valdovu sužvėrėjo. Kūčių naktį padegė miestelį ir raitas įjojo į bažnyčią, kur nušovė kunigą. Ėmė šaudyti į dangų, bet čia trenkė perkūnas ir užmušė Čičinskį²³.

Empirinės medžiagos pakanka, mums rūpimi dalykai jau ryškėja. Čičinsko nuodėmes galima suskirstyti į dvi grupes: jis nusikalsta prieš

¹⁸ Lietuvos mokslo draugijos archyvo rankraščiai (toliau – LMD), I, 814 (4).

¹⁹ Lietuvos tautosakos rankraštyno rinkiniai (toliau – LTR), 4724 (104).

²⁰ LTR, 1675 (340); LTR 2117 (169) ir kt.

²¹ LTR, 909 (50).

²² LMD, I, 181 (1).

²³ LTR, 406 (226).

šventą autoritetą (nužudo kunigą, bažnyčioje prisidega nuo žvakės papirosą, į ją įjoja su žirgu), taip pat sistemingai pažeidinėja socialines normas (baudžiauninkams liepia sunešti kalną žemių, verčia kuokuoti etc.). Taigi valstiečių mentalitete sureikšminamas socialinis ir sakralinis aspektai. Be abejo, natūralu, kad sureikšminamas socialinis aspektas: blogas ponas yra valstiečiui blogiau už valstybės išdaviką. Jis už tai baudžiamas aukštesniosios jėgos: jo kūno nepriima žemė²⁴. Todėl aišku, kodėl Čičinsko lavonas laikytas zakristijoje: to reikalavo mito logika. Jei Čičinsko palaikų žemė nepriima, tai jie turi būti kažkur čia, ant žemės. Todėl kaimo bernai juos galėjo tąsyti po smukles, ir tai nelaikyta šventvagyste. O su jo vardu susijusi vietovė laikoma tamsiųjų jėgų lankymosi vieta:

Čičinsko kalnas – prakeiktas; atrodo, kad tai vieta, kur vakarais susirenka dvasios, pakaruokliai, raganos.[...] Senovės laikais čia gyveno kunigaikštis Čičinskas, didžiausias bedievis ir beširdis²⁵.

Tačiau kodėl blogas ponas nusikalsta ir prieš sakralinę sferą? Čia į pagalbą ateina tautosaka. Blogų ponų, pasirodo, lietuviai žinojo ne vieną ir ne du. Štai Surviliškyje buvo ponas Mileška, kuris bažnyčioje prisideginėjo papirosą. Už tai buvo prarytas jo dvaras²⁶. Gervėčiuose baudžiovos laikais buvo du labai „netikę“ ponai: Syška ir Kačerginis, kuriuos žemė prarijo²⁷. Plungėje irgi buvo labai „prastas“ ponas, kuris kaimiečius plakė, per mišias sangulavo. Ir, aišku, prasmego į žemę²⁸. Ponas Čirvinskis gyveno Vilkaviškyje, jis „labai spaudė žmones“, ir todėl nuskendo jo dvaras²⁹. Taigi šie duomenys rodo, kad Čičinskas nėra išimtinis atvejis. Ta pati struktūra veikia ir kituose regionuose, pasirinkdama jau kitus ponus. Kitaip tariant, galima manyti, kad ši legenda į valstiečių sluoksnį pateko ne vien todėl, kad Čičinskas kada suardė seimą. Jei ne Čičinskas, tai būtų atrastas kitas personažas, kaip kad matome buvus kituose regionuose. O tai, kad ši legenda buvo gyva ir bajorų sluoksnyje, pelnė Čičinskui šlovę, o kiti pusiau

²⁴ LTR, 619 (106).

²⁵ LMD, I, 171 (1).

²⁶ LTR, 613 (158).

²⁷ LMD, I, 474 (1036).

²⁸ LTR, 4729 (263).

²⁹ LTR, 3785 (237).

realūs, pusiau folkloriniai personažai buvo nustumti į antrą planą. Visai nekeldami klausimo, kiek iš tikrųjų vienas ar kitas ponas skriaudė savo valstiečius realybėje, galime klausti, kodėl vieni sureikšminami, o kiti panirsta į užmarštį. Paanalizavus tautosakoje užfiksuotus atvejus, galima kelti hipotezę, jog „blogieji ponai“ dažniausiai būdavę ne katalikai: Plungėje būta reformatų bažnyčios, Gervėčiai ribojasi su stačiatikišku, o Vilkaviškis – su liuteronišku arealu. Kai kuriuose pasakojimuose aiškiai nurodoma, kad ponas yra tiesiog Kalvinas:

Seniai Lapių dvare gyveno ponas Kalvinas. Jis važinėdavo į Lapių bažnyčią brička, pakinkyta lokiu, šaipydavosi iš katalikų. Kartą padvėsusią kalytę įdėjo graban, atsiuntė į bažnyčią ir užpirko mišias. Kunigas už tai prakeikė nedorą poną. Jis su visais rūmais nuėjo skradžiai³⁰.

O ir pats Čičinskas buvo reformatas, taigi svetimas religiniu požiūriu. Tad galime manyti (aišku, tolesnis šios hipotezės patvirtinimo žingsnis būtų bandyti nustatyti kitų ponų asmenybės ir ar jie tikrai buvo ne katalikai; tačiau ir šiuo metu surinkti duomenys rodo šios hipotezės pagrįstumą), kad religinis momentas čia buvo svarbiausias. Taigi, jeigu taip, tai ryškėja, kodėl blogas ponas turi nusikalsti ir prieš religinį autoritetą.

Tačiau šie duomenys atskleidžia dar gilesnius mentaliteto klodus. Jau esu rašęs apie religinį lietuvių identitetą: kada lietuviu galėjo vadintis tas, kuris buvo katalikas, o ne tas, kuris kalbėjo lietuviškai³¹. *Kitas* religiniu aspektu buvo svetimas ir tautos sampratos atžvilgiu.

Čia galime prisiminti, jog jau nuo XVII a. vidurio tarp bajorų atsiranda du nauji kriterijai, nurodantys tautinę priklausomybę: privilegijų bendrumas ir bendra religija³². Taigi legitimizuoti politinės tautos kontekste buvo tik katalikai. Tą patvirtina ir empiriniai duomenys. Petras Skarga, universiteto rektorius, skelbė, kad erezija yra pavojinga valstybei, ją griauna. Todėl katalikams yra nuodėmė to-

³⁰ LTR, 407 (41).

³¹ Savukynas, V. Apie lietuvių religinį ir kalbinį tapatumą. *Kultūros barai*, 1996, nr. 5, p. 49–53; Savukynas, V. Religinė epistema lietuvių tapatybės istorijoje. *Kultūros barai*, 1997, nr. 7, p. 45–48.

³² Tazbir, J. *Rzeczpospolita i świat. Studia z dziejów kultury XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 34–35.

leruoti disidentus³³. Albertas Stanislovas Radvila „Pamaldžiame dis-kurse“ antrina: katalikai, nuolaidžiaudami eretikams, daro nuodėmę ir taip žudo valstybę³⁴. 1627 m. Žemaičių seniūnas Jeronimas Valavičius seime teigė, kad kiekvienas disidentas gali būti Gustavo Adolfo rėmėjas ar net šnipas. Teismo procesuose kartais būdavo prikišama, kad disidentai savo bažnyčiose meldęsi už Gustavo Adolfo ir Bethle-no Gaboro karinius laimėjimus³⁵. Janusz Tazbiras yra taikliai pa-stebėjęs, kad XVI a. disidentai buvo kaltinami už tariamą polinkį į anarchizmą, norą sugriauti esamą tvarką, o XVII a. prie šio nuodėmių sąrašo buvo pridurtas kaltinimas tėvynės išdavimu³⁶.

Disidentai katalikiškoje sąmonėje ilgainiui vis tvirčiau tapo tėvy-nės išdavikais. Jie buvo išstumti iš tautos sampratos ir padaryti prie-šais valstybinėje plotmėje. 1718 m. vyskupas Kazimieras Bžostovskis teigė:

*Saugok Dieve, kad Jūs, gerbiamieji ponai, turėtumėte dabar įsileisti kurį nors iš jų mylistų ponų disidentų į bendrus seimų pasitarimus; ypač suteikdami jiems atstovų pareigas; kada teks tartis dėl visuotinio labo, argi disidentai gali paremti visuotinę taiką?*³⁷

Tad nėra ko stebėtis, kad Lietuvos-Lenkijos valstybėje 1733 ir 1736 m. seimai atėmė iš disidentų politines teises³⁸. Taigi dabar ryškėja gilioji struktūra, nulėmusi Čičinsko mito gimimą bajorų ir valstiečių sluoks-niuose. Čičinskas buvo reformatas, todėl jis iškrito iš tautos sampra-tos. Jis buvo „patogus“ tuo, kad jam buvo galima suversti visas kaltes, ir – svarbiausia – tai buvo įtikinama. Kadangi jis yra svetimas religiškai, o religija yra svarbiausias kriterijus, nurodantis „savus“, jis yra ne mūsiškis, todėl kaltas dėl valstybės nelaimių (kaip matėme, tuo buvo

³³ Kuolys, D. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės isto-rinėje literatūroje. Renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų lei-dykla, 1992, p. 165.

³⁴ *Ten pat*, p. 167.

³⁵ Tazbir, J. *Reformacja w Polsce: Szkice o ludziach i doktrynie*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1992, p. 338.

³⁶ *Ten pat*, p. 339.

³⁷ Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos istorija*. Chicago: Terra, 1956, p. 655.

³⁸ *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 181.

kaltinami visi disidentai; tad Čičinskas čia neiškrenta iš konteksto). Valstiečiams jis irgi buvo svetimas, todėl tapo blogu ir šventvagių ponu. Aiškėja ir jungtis tarp šių dviejų luomų – bendra religija. Juk luominės visuomenės sąlygomis bendra vieta, kur susirinkdavo tiek prasčiokai, tiek kilmingieji, ir buvo bažnyčia (tad šiuo atžvilgiu ji buvo tam tikras demokratijos lopšys). Religiškai *kiti* buvo svetimi abiem luomams. Tik vieni juos perleisdavo per politinį, kiti per socialinį filtrą. Religiniu identitetu galima paaiškinti, kodėl buvo prisimintas Čičinskas, o ne, tarkim, Jerzy Liubomirskis. Todėl reformatai buvo demonizuojami, t. y. atiduodami velnio sferai³⁹, ir, kaip dabar išsiaiškino, buvo kaltinami politiškai.

Taigi Čičinsko mito atsiradimą nulėmė religinis identitetas. Ši struktūra jį maitino, darė įtikinamą ir galingą. Ji nulėmė ir mus taip dominančias istorinės atminties konfigūracijas. Religinis identitetas užtikrino pasitikėjimo/ar nepasitikėjimo ryšius tarp praėjusios epochos žmonių. O jie ir kūrė istoriją. Tad ar nebūtų smalsaus mūsų amžininko tikslas bandyti atpažinti šiuos pasitikėjimo ryšius, nes **TIK**rovė, kaip išsiaiškino pradžioje, yra tai, kuo **TIK**ima.

³⁹ Savukynas, V. Religinė epistema lietuvių tapatybės istorijoje. *Kultūros barai*, 1997, nr. 7, p. 46–48.